

Birgit Donker en Aline Knip

Het Nationale Ballet en Rineke Dijkstra,
Dutch Doubles, 2014. Fotografie: Angela
Sterling. Opdrachtgever: Nationale Opera
& Ballet

Opdrachten in vrijheid

Gaat werken in opdracht ten koste van de artistieke kwaliteit van de kunst? Of kan het juist een verrijking betekenen voor de opdrachtgever, voor de maker, voor ons allemaal?

Schilderijen van Rudi van de Wint in de Tweede Kamer.
Fotografie: Tweede Kamer

Jacco Olivier, *Pulse*, 2016.
Opdrachtgever: AMC kunststichting, collectie Amsterdam UMC, locatie: AMC

Veel kunstenaars verdienen onder meer geld door te werken in opdracht. Maar al te vaak wordt beweerd dat zulk werk de artistieke vrijheid van kunstenaars en ontwerpers zou smoren. Daar lijkt de premisse onder te liggen dat er een tegenstelling is tussen die twee. Wij zijn er juist van overtuigd dat het een (wijdverbreid) misverstand is dat in opdrachtverband alle artistieke vrijheid verloren gaat voor kunstenaars en ontwerpers. De geschiedenis laat zien dat in opdracht juist spannend werk kan worden gemaakt, denk aan Michelangelo of Rembrandt die werkten voor kerk en voor burgers. Of een eigentijdser voorbeeld: de schilderijen van Rudi van de Wint in de Tweede Kamer, kunst en ontwerp gemaakt in opdracht, dat nooit verveelt al is het dagelijks op tv zichtbaar als achtergrond voor het politieke debat.

Geen tegenpolen

Nederland kent een lange traditie waarbij het Rijk opdrachtgever was, bijvoorbeeld voor het ontwerp van postzegels en bankbiljetten. Ook onze directe leefomgeving is ontworpen, vaak in opdrachtgeverschap. En gelukkig maar, wat zou het troosteloos worden als je al die ontwerpen zou weghalen! De opdrachtgevers kunnen overheden zijn, maar ook een ziekenhuis dat kunstenaars vraagt de eerstehulpafdeling met kunst te verrijken, zoals het Academisch Medisch Centrum in Amsterdam onlangs deed. Ook kunnen ontwerpers door steden, ministeries of andere beleidsmakers uitgenodigd worden om mee te denken over belangrijke transitie's in de samenleving, zoals de vergrijzing of het zorgaanbod in onze wijken. Zo deed het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie een oproep aan gemeenten, zorgaanbieders en woningcorporaties om met ontwerpers samen te werken in het project *Designing a community of care*.

Atelier Van Lieshout, *De stam*, 2015.
Fotografie: Qua | Jeannette Cornelisse.
Opdrachtgever: Stadsdeel West Amsterdam

Werk in opdracht en artistiek werk zijn geen tegenpolen. Van belang is wel dat het gaat om goed opdrachtgeverschap. Dat behelst onder meer dat opdrachtgevers hun opdracht vooraf niet dichttimmeren met vast omschreven eisen voor een concreet eindproduct of een gewenst resultaat. Het is van belang de kunstenaar of ontwerper er al aan het begin van een traject of opgave bij te betrekken. Het getuigt niet van goed opdrachtgeverschap om dat pas aan het eind te doen om zo toch nog iets creatiefs toe te kunnen voegen. Opdrachtgevers moeten juist accepteren dat zij nooit precies zullen krijgen wat ze zelf al konden bedenken, juist daarom schakelen ze makers in. Deze hebben op hun beurt artistieke ruimte nodig om in een vroeg stadium van het traject de opdracht te doorgronden, te onderzoeken wat nodig is. De vraag achter de vraag te achterhalen en daar meerwaarde aan toe te voegen. Dat is immers de reden om een kunstenaar of ontwerper in te schakelen. Uiteindelijk is het een gezamenlijke verantwoordelijkheid van opdrachtgevers en opdrachtnemers om in goede samenwerking nieuwe oplossingen te bedenken.

Goed opdrachtgeverschap

Vrijheid geven, ruim baan bieden aan experiment en onderzoek, is een van de voorwaarden voor goed opdrachtgeverschap. Tegelijkertijd moet die vrijheid wel worden ingekaderd binnen het proces, met praktische afspraken over onder meer het tijdsbestek en het budget. Verder is het van groot belang regie op de samenwerking te kunnen voeren. Het moet duidelijk zijn wat de opdracht is, wat wordt uitgesloten, waarop

gestuurd kan worden en waarover verantwoording wordt afgelegd. En bij goed opdrachtgeverschap hoort natuurlijk ook een redelijk honorarium voor de maker. Daarnaast moet een opdrachtgever beschikken over genoeg organisatievermogen om de opdracht samen met de kunstenaar of ontwerper te kunnen uitvoeren, met aandacht voor onder meer draagvlak en publieksbereik, en beheer, behoud of gebruik van het werk.

Sandra Trienekens onderscheidde in een onderzoek naar de opdrachtenbijdrage van het Mondriaan Fonds drie vormen van samenwerking binnen opdrachtgeverschap (Trienekens 2015):

Brede samenwerking van opdrachtgevers en kunstenaar

Een voorbeeld is *De stam* van Atelier Van Lieshout voor het Frederik Hendrikplantsoen in Amsterdam. Hier werkten Stadsdeel West, de kunstenaar, de ontwerpgroep, bemiddelaar Fool on the Hill (Marieke Gerritsen) en een landschapsarchitect in een cluster samen.

Opdrachtgever–bemiddelaar–kunstenaar(s)

In deze samenwerking tussen drie partijen is de opdrachtgever meestal een partij van buiten de culturele sector. De opdracht aan Marieke van der Lippe voor de Pauluskerk in Rotterdam is daarvoor exemplarisch. Zij ontwierp na bemiddeling door CBK Rotterdam een videotriптиek voor de centrale hal van de kerk.

Bilaterale samenwerking

Hierbij beperkt de samenwerking zich tot de opdrachtgever en de kunstenaar. Het betreft meestal ervaren opdrachtgevers, zoals musea en presentatie-instellingen. Denk aan Folkert de Jong die nieuw werk maakte voor een expositie in het Gemeentemuseum Den Haag rond de anatomische les of aan Alex van Warmerdam voor de expositie *L'histoire kaputt* in EYE.

Trienekens constateerde in 2015 dat met name opdrachtgeverschap van buiten de cultuursector nog ondervertegenwoordigd was, zoals publieke partijen van buiten de kunst, commerciële partijen en bedrijven, sociale en maatschappelijke organi-

saties. Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie en het Mondriaan Fonds dragen waar mogelijk bij aan goed opdrachtgeverschap, ieder vanuit een eigen rol en programma.

Stimuleringsfonds Creatieve industrie

Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie kent het programma *Innovatieve vormen van opdrachtgeverschap*, dat is gericht op het versterken van de rol die een ontwerp speelt bij het ontwikkelen van alternatieve en innovatieve vormen van opdrachtgeverschap. Als gevolg van veranderde regelgeving en bezuinigingen in de publieke sector manifesteren traditionele opdrachtgevendende partijen, zoals lokale overheden en woningbouwcorporaties, zich minder nadrukkelijk in het ruimtelijke domein. Binnen dit programma ondersteunt het Stimuleringsfonds nieuwe initiatieven van burgers en profes-

Alex van Warmerdam – *Informant*, 2018, korte film, te zien tijdens de tentoonstelling *L'histoire kaputt*. Eye Filmmuseum, Amsterdam 2018. Foto: Studio Hans Wilschut

sionals voor het oplossen van actuele ruimtelijke vraagstukken. Denk aan grote opgaven als duurzaamheid, zorg, onderwijs en mobiliteit. Spannende vragen waar geen eenduidige antwoorden op zijn en waar juist de kracht van ontwerp verschil kan maken en richting kan geven.

Met het ontwerpprogramma *Erfgoed en Ruimte* (2017-2018) geeft het Stimuleringsfonds in samenwerking met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed een extra impuls aan de samenwerking tussen ontwerpers en erfgoedsectoren die ontwerp verbinden aan ruimtelijk cultureel erfgoed. Dat levert nieuwe inzichten op. Zo koppelen ontwerpers in het project Fort Pannerden duurzame energiewinning aan het omringende landschap en het erfgoed. H+N+S Landschapsarchitecten voegt iets toe: behoud door ontwikkeling met een blik op de toekomst.➔

Verder pleit het Stimuleringsfonds voor meer ruimte voor ontwerpend onderzoek. Vormgevers, architecten en makers in het digitale domein onderzoeken, verbeelden en verbinden, maar daarvoor is voldoende ruimte cruciaal. Ze zijn bij uitstek in staat om creativiteit en kennis te combineren met een analyse van maatschappelijke vraagstukken én met ideeën en wensen van belanghebbenden, de omgeving en de opdrachtgever. De kracht van ontwerp en kunst komt vooral tot zijn recht in het samenspel met goed opdrachtgeverschap. Alles start met nieuwe vormen van samenwerking.

Binnen de tweede Open Oproep Fresh Perspectives van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie zijn vijf nieuwe voorstellen geselecteerd voor een ontwikkelingsbijdrage. Het gaat hierbij om bijzondere vormen van samenwerking tussen een ontwerper, maker of studio en een gerenommeerde kennispartner. Samen werken zij aan maatschappelijke vraagstukken, waaronder bewustwording van privacy-wetgeving, de problematiek rondom bodemdaling en een onderzoek naar de esthetische kwaliteit van zonnepanelen. Een ontwikkelbudget stelt de samenwerkingspartners in staat aan het voorstel te werken. Mogelijk leidt dit tot andere, nieuwe onderzoeksvragen, nieuwe opdrachten of andere perspectieven.

Mondriaan Fonds

Het Mondriaan Fonds heeft een speciale bijdrage voor opdrachtgeverschap waarmee het opdrachten van letterlijk iedereen financieel kan ondersteunen, mits het werk van goede kwaliteit én publiek toegankelijk is. De afgelopen vijf jaar zijn op die manier ruim 180 opdrachten voor beeldend kunstenaars tot stand gekomen.

Zo heeft het fonds bijgedragen aan een opdracht voor het schoolplein van de VSO Stipschool in Utrecht, die werd toegekend aan Krijn de Koning. Hij maakte een totaalontwerp, dat nauw aansluit bij de doelgroep van moeilijk lerende kinderen van deze school voor speciaal onderwijs. Het is een functionele ruimtelijke installatie geworden, een beweeg- en speel-sculptuur die kinderen een uitdagende en stimulerende omgeving biedt voor leren en ontwikkelen. De gescheiden speelzones voor kinderen die alleen of juist samen willen spelen leiden tot minder ruzies in de pauzes.

Marieke van der Lippe, *Mystiek en verzet*, 2014. Opdrachtgever: Pauluskerk, Rotterdam

Een ander voorbeeld is de eerdergenoemde bijdrage aan EYE voor een expositie met nieuw werk van Alex van Warmerdam. De kunstenaar zegt hierover: ‘De opwinding bij deze tentoonstelling zat ’m voor mij in het maken van het nieuwe werk. Er was een deadline, maar daarbinnen kon ik voor het eerst tien maanden aan een stuk werken aan nieuwe beelden. Die kunstwerken staan allemaal op zichzelf, met de suggestie van een onderling verband. Daarin vervullen de filmfragmenten hun rol. Maar dat is aan Jaap Guldmond; de man die de tentoonstelling een gezicht geeft als geheel. Voor mij telde het werken in vrijheid, onafhankelijk van enig script: het kunnen beproeven van ideeën; de mogelijkheid ze te verwerpen; schetsen en plannen te kunnen ontwikkelen die zich gaandeweg scherper aftekenen. Ik was blij met die ruimte, die ontstond dankzij de bijdrage van het Mondriaan Fonds, want geld is er niet bij voorbaat voor dat proces van experimenteren en dreigt ook onderweg altijd op te raken’ (Mondriaan Fonds 2018). Een levend bewijs dat opdracht en artistieke ontwikkeling heel goed samengaan.

Om meer niet-culturele opdrachtgevers te verleiden, heeft het Mondriaan Fonds verschillende acties ondernomen. Zo worden scholen en woningcorporaties benaderd met informatie over de bijdrage voor opdrachtgeverschap. Bovendien biedt het fonds de mogelijkheid voor opdrachtgevers die niet tot het museale bestel of het circuit van presentatie-instellingen en kunstinitiatieven behoren, zoals sociale en maatschappelijke organisaties of instellingen, bedrijven en

particuliere opdrachtgevers, om een ontwikkelbijdrage aan te vragen. Deze is bedoeld voor de eerste fase van opdrachtgeverschap en kan bijvoorbeeld gericht zijn op de ontwikkeling van een visie, het inhuren van expertise die leidt tot een voldragen plan of het financieren van de schetsfase.

Verder is er voor degenen die nog niet zo thuis zijn in het opdrachtgeverschap de digitale helpdesk opdrachtgeverschap (dhaps.org) ontwikkeld door het Lectoraat Art & Public Spaces (LAPS) en de Gerrit Rietveld Academie met een bijdrage van het fonds. Deze helpdesk geeft praktische informatie over standaardprocedures voor opdrachtgeverschap, en profielen van bemiddelaars en voorbeeldprojecten van beeldende kunst in de publieke ruimte. Dit moet ertoe leiden dat er nog meer relevante opdrachten mogelijk worden gemaakt.

Oproep voor de toekomst

Kunst en ontwerp kennen geen grenzen, daarom weten ook cultuurfondsen elkaar goed te vinden. Juist voor cross-sectorale projecten hebben de zes Rijkscultuurfondsen een gezamenlijk aanspreekpunt waar aanvragers terecht kunnen met grensoverschrijdende plannen. Aan de opdracht van Alex van Warmerdam, die behalve beeldend kunstenaar onder meer ook regisseur is, droeg bijvoorbeeld niet alleen het Mondriaan Fonds maar ook het Nederlands Filmfonds bij. Een ander voorbeeld is de residency die het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie en het Mondriaan Fonds samen in het Japanse Arita mogelijk maakten. Deze werd opgezet om cross-overs en experimenten te stimuleren en nieuwe samenwerkingen tussen Nederlandse kunstenaars en ontwerpers en Japanse porseleinproducenten te initiëren. Of neem *Dutch Doubles*, met als opdrachtgever Het Muziektheater Amsterdam en Het Nationale Ballet die prominente choreografen en vooraanstaande kunstenaars samenbrachten, onder wie Ton Simons en Rineke Dijkstra, en Juanjo Arqués en Krijn de Koning. De kunstenaars kregen de opdracht het decorontwerp te maken: Dijkstra in de vorm van een video-installatie en De Koning via een ruimtelijke ingreep.

Goed opdrachtgeverschap betekent een verrijking voor de opdrachtgever, voor de maker, voor ons allemaal. Kunstenaars en ontwerpers

Tilman Meyer-Faje,
Arita porcelain industry (video still)

hebben een andere blik, doen ons versteld staan en bevragen ons, dagen ons uit. En uiteraard moet die creativiteit vervolgens beloond worden volgens de Fair Practice Code, inclusief honorarium. •

Literatuur

- Mondriaan Fonds (2018) “Interdisciplinair blijft precair”, Alex van Warmerdam en Jaap Guldemond over kunsten die elkaar kruisen en de opdracht voor Eye Filmmuseum’. Op: www.mondriaanfonds.nl, 9 juli. (www.mondriaanfonds.nl/interview/interdisciplinair-blijft-precair)
- Trienekens, S. (2015) *Evaluatie Bijdrage opdrachtgeverschap*. Amsterdam: Mondriaan Fonds. (www.urbanparadoxes.nl/overzicht-2015)

Birgit Donker was vanaf 2012 directeur van het Mondriaan Fonds en is sinds 15 november directeur van het Nederlands Fotomuseum

Aline Knip is hoofd subsidies bij het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie